



# STÓRIA SARDA E DE SU SÀRRABUS

**EDADI VÀNDALA E BIZANTINA**



UFÌTZIU LÌNGUA SARDA  
DE SU SÀRRABUS



REGIONE AUTÒNOMA DE SARDIGNA  
REGIONE AUTONOMA DELLA SARDEGNA



# PROGETU FINANTZIAU DAE SA LEI 482/1999 E SA L.R. 22/2018

TULIS ANNUALIDADI 2023/2024

## BIBLIOGRAFIA

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Villaputzu*

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Muravera*

T. Pili, *Il Medioevo nella Sardegna sud-orientale*

M. Brigaglia, *La Sardegna Tutta la Storia in mille domande*

D. Salvi, *MONILI, CERAMICHE E MONETE (BIZANTINE E LONGOBARDE)  
DAL MAUSOLEO DI CIRREDIS (VILLAPUTZU - SARDEGNA)*

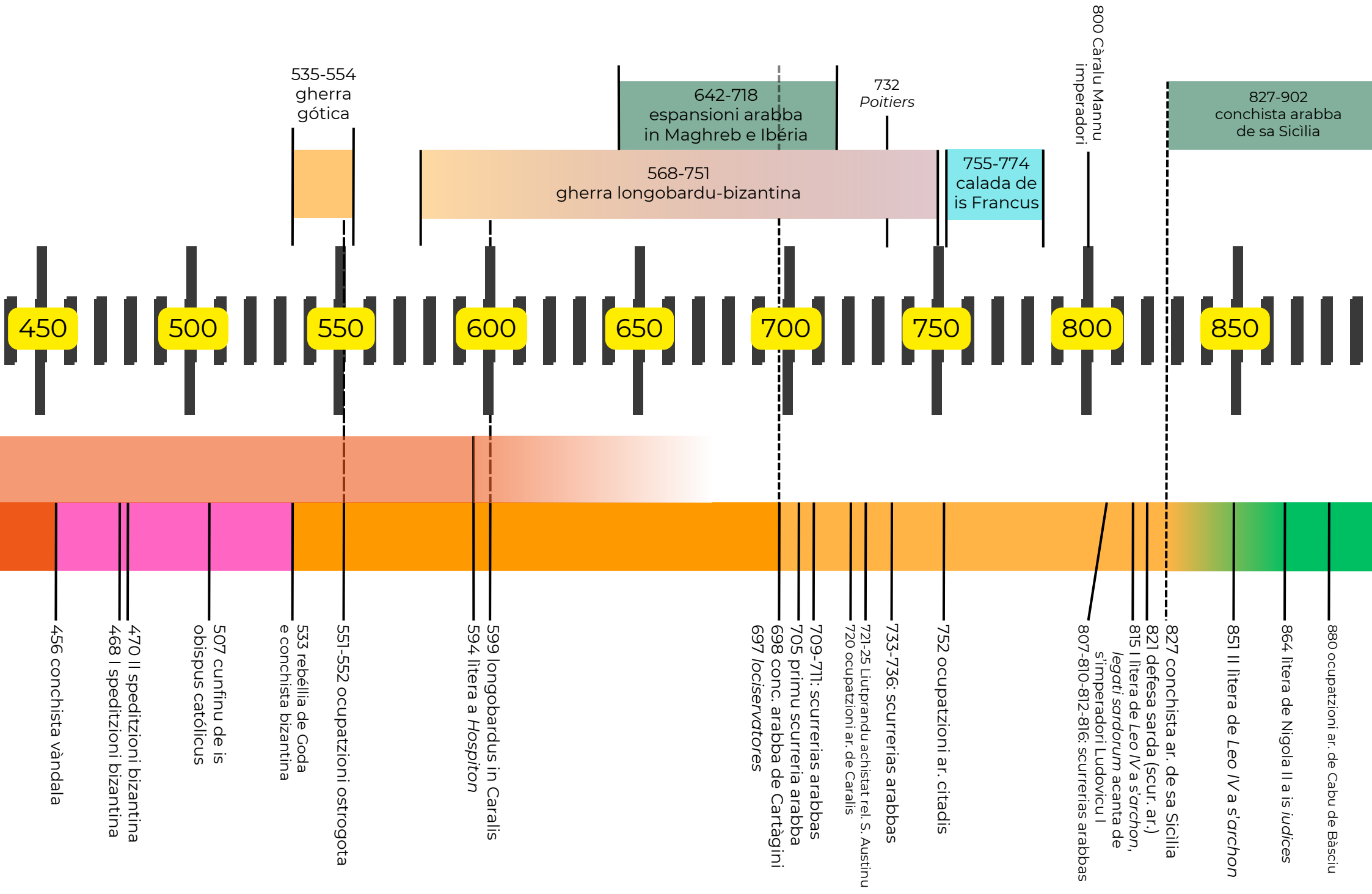
[lamiasardegna.it](http://lamiasardegna.it)

[wikipedia.org](http://wikipedia.org)

medas imàginis funt pigadas dae internet

**operadori autori de custu materiali:** Danilo Melis

# CRONOLOGIA



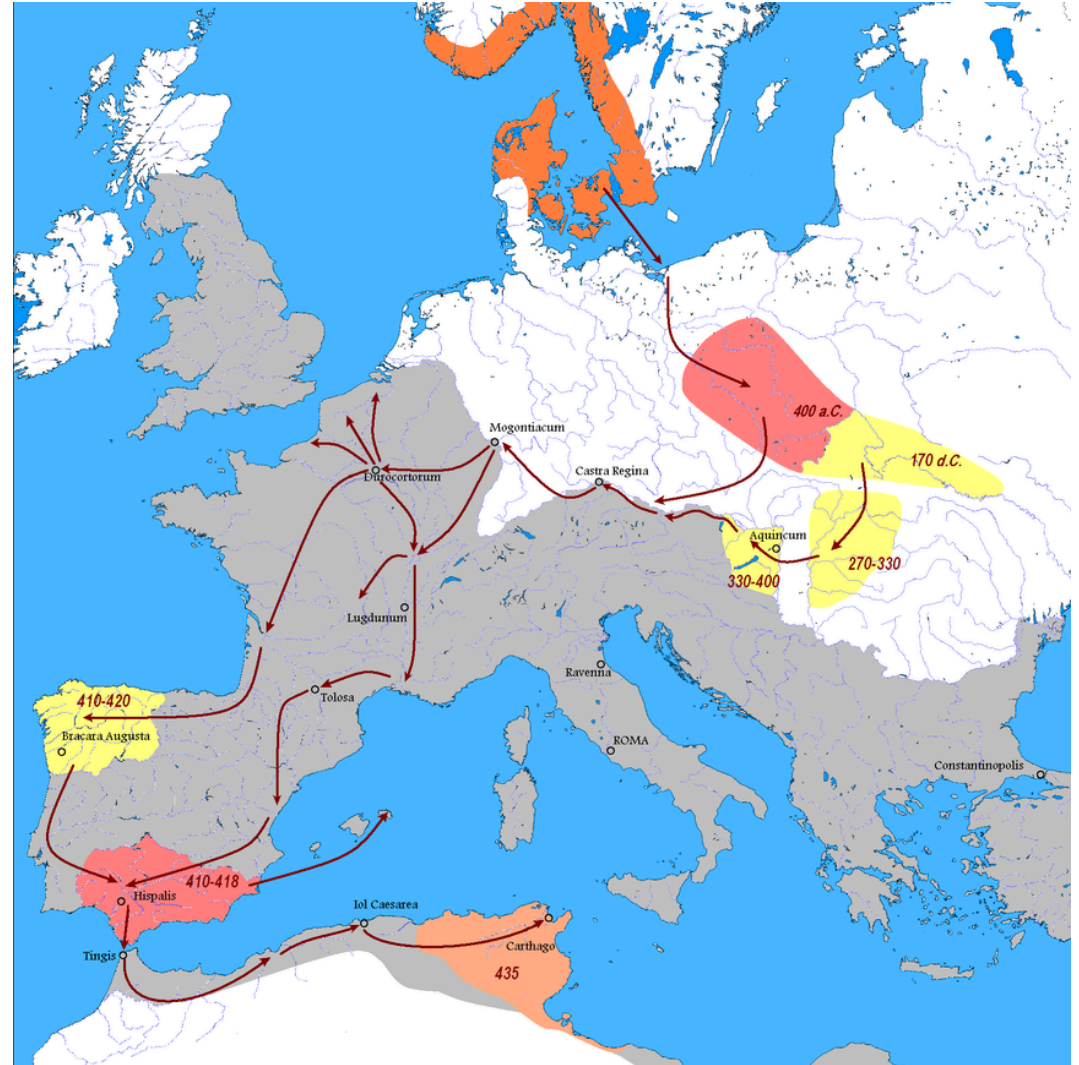


SARDÌNNIA VÀNDALA

(456-533)

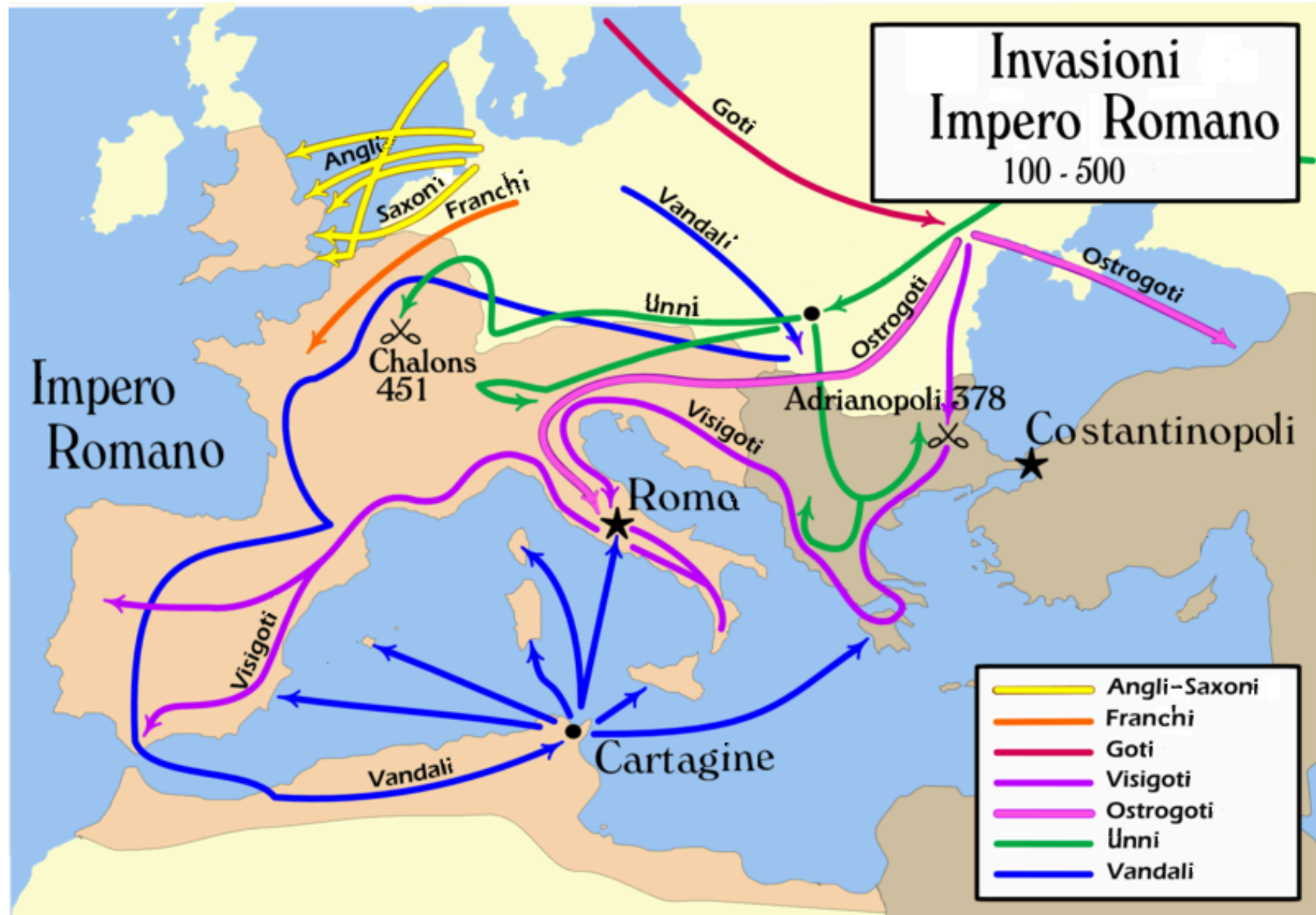
# CHINI FURIANT IS VÀNDALUS?

Is Vàndalus (*wandili*) furiant una **pobulazioni germànica orientali** cumentu a is Gotus e is Longobardus. Intra de su 600-300 a.C. custus iant lassau sa **Scandinàvia** po s'apostai in su logu intra is frùminis Oder e Vistola. A cumentzai dae su **sec. II**, po mori de is mudaduras sotzialis, s'acrescimentu de sa pobulazioni e su bisógiu de terras de corturai **iant cumentzau a passai su *limes romanu*** po fai scurrerias.



# DAE S'EUROPA A SA CONCHISTA DE CARTÀGINI (439)

Ma est in su **sec. IV** chi, po nexi de sa **pressioni de is Unnus**, sa situatzioni non faiat prus a dda poderai e **custas pobulatzionis germànicas invadint e ocupant s'Impèriu Romanu**. In su **439** is **Vàndalus conchistant Cartàgini**.





# S'ATACU VÀNDALU A ÒLBIA (420-450 ?)

Sa flota vândala dominat in su Mediterràneu occidentali e bramàt de conchistai sa Sardìnnia fortzis giai prima de sa conchista de Cartàgini. Sa probba est s'atacu de Ólbia, innui is vândalus iant postu fogu a is nais ancoradas in su portu, faendiddas afundai, cun su bisu de **truncai de aici sa furnidura annonària po Roma.**



nai romana abbruxada e afundada dae is vândalus (Museu de Terranoa)



## SU DERROBBU DE ROMA (455)

**Cartàgini** in su 439 divenit sa capitali vândala. Dae ingui at a movi sa **speditzioni de Genséricu a Roma in su 455**, po dda derrobbai de is òrus e fai presoneris. Furiat su de tres derrobbus po Roma, a pustis de su de is Gallus (310 a.C.) e de is Visigotus (410 p.C.).



Karl Pavlovič Brjullov, su derrobbu de Roma de parti de Genséricu, 1833 - 1836



## SA CONCHISTA VÀNDALA (455-460)

Is vândalus conchistant sa Sardìnnia intra de su 455 e su 460. In cust'ùrtimu annu difatis s'imperadori romanu de Orienti **Leoni I** arreconnoscit a su rei vândalu **Genséricu** su possessu de is ìsulas turrénicas. Ma comuncas s'**ocupatzioni vândala** in custa primu fasi abarrat localizada a unas cantu **citadis de sa costera sarda**, difatis custa situatzioni at a portai a is romanus a arrexonai a una possìbbili arreconchista de s'ìsula, sustènnia finas dae su **papa Ilàriu** (p. 461-468), **su primu papa sardu**.



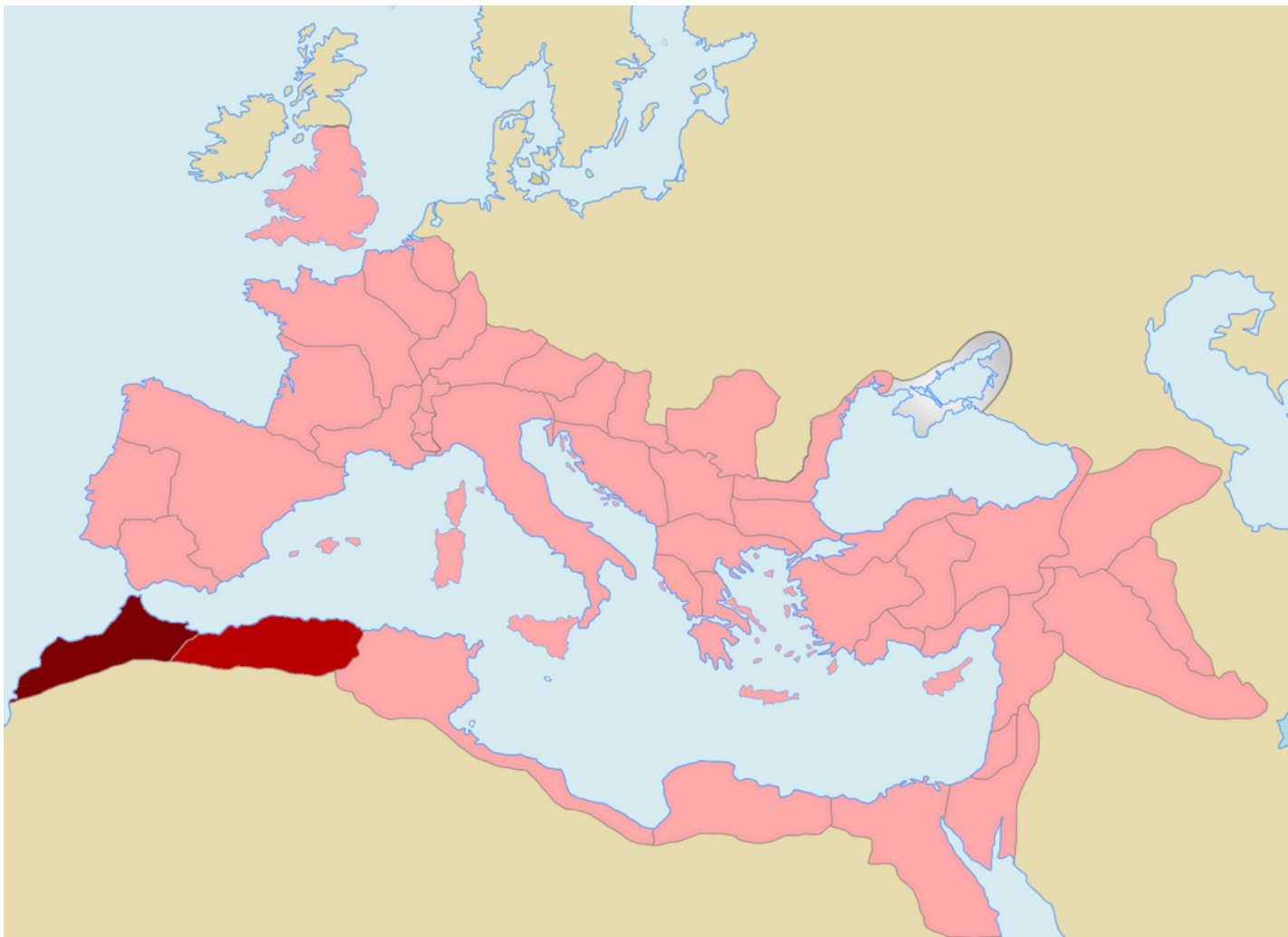
# IS SPEDITZIONIS BIZANTINAS (468 E 470)



Sa paxi cun s'Impériu Romanu de Orienti poderat fìncias a su **467** candu **Leoni I**, impentzamentau dae s'espansioni de is Vàndalus, mandat una flota cumandada dae su **magister militum Marcellinus** po torrai a conchistai is terras africanas e is terras pertocantis cumentis a sa Sardìnnia. Su generali conchistat s'ìsula (468) e a pustis andat in Sicilia po s'auniri a s'àtera parti de s'esércitu, gujau dae *Flavius Basiliscus*. Ingui perou su generali agatat sa morti po manu de unu de is capitanus suos, fortzis improsau dae *Flavius Ricimerus*, su cumandanti de s'esércitu de Ocidenti chi dae meda tempus furiat a scórriu cun *Marcellinus*. Is bizantinus arrenùntziant a s'ghiri sa speditzioni concas a s'Àfrica e perdint sa Sardìnnia. In su **470** un'àtera speditzioni bizantina torrat a probbai a conchistai s'ìsula, ma debbadas.

## SU CONTU DE IS MAURRUS

Procópiu de Cesarea si narat ca is Vàndalus iant portau in Sardìnnia famìllias de Maurrus, poita e candu de precisu ancora non est craru. Custus a primu manu si furiant (o ddus iant) aposentaus a parti de Caralis, fortzis in su Sulcis o in su Sàrrabus, e a pustis furiant móvius concas a sa Barbària, pagu atesu dae Fordongianus.



sa Mauretània antiga in s'Impériu Romanu



# S'AMMINISTRATZIONI VÀNDALA

S'ocupatzioni vândala si sténdiat prus a intru de s'isula gràtzias a is **campànnias militaris** cumprias intra de su 474 e su 482 dae **Genséricu** (r. 428-477), e a pustis dae su fillu **Unéricu** (r. 477-484). In su interis is sardus de sa **Barbaria** torrant a si pinnigai e a pesai una forma de **autogovernu**. Su **controllu vândalu in Sardìnnia abarrat brandu** difatis sighint a imperai is **struturas amministrativas romanas**: unu **praeses** provinciali cun funtzionis siat civilis chi militaris e agiudau dae funtzionàrius cumentis a is **procuratores** po arregolli is impostas, e is **conductores** po manixai sa sienda riali. Mancai is **cunfiscas vândalas**, is citadis sardas non decadessint e finas is *villae* (aziendas po su sfrutamentu agràriu) sighint a abarrari ativas.



a sa manca: *Genséricu, rei de is Vândalus* de Julius Naue, 1869, Sammlung Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin;

a sa dereta: soddu de Unéricu (r. 477-484)

# ARIANÉSIMU VS CATOLICÉSIMU



Icona figuranti su Cunsillu de Nicea (325) innui iant deccarau s'*homooùsion*

Is reis vándalus furiant arianus, est a nai ca professànt s'arianésimu, una **currenti cristiana erética** svilupada in su sec. IV dae Àriu **chi subordinàt su Fillu a su Babbu**, neghendi su principiu de sa cunsunstantzialidadi (*homooùsion*). Su primu rei Gensericu furiat tolleranti in is cunfrontus de is católicus, ma su fillu Unericu (r. 477-484), in s'ùrtimu annu de rennu suu, **iat cumentzai a persighiri is católicus** deportendiddus in campus de presonia in Còrsica e in su desertu africanu e cunfischendiddis is proprietadis (484). Su sucessori Gutemundu (r. 484-496) torrat a una política de tolleràntzia e a pustis **Trasamundu** (r. 496-523), invècias, furiat torrau a **positzionis anti-católicas** ma si limitat a ddus stesiai dae Cartàgini mandendiddus in is ìsulas, pruschetotu sa Sardìnnia, po s'imbonai a is bizantinus.



# SARDÌNNIA FORTALESA CATÓLICA



Cripta de Sant'Austinu in Casteddu innui furiant allogadas is arrelìchias de su Santu (504-722)

Custas mudaduras de positzioni una in fatu de s'àtera iant permìtiu, finas po sa stesiada geogràfica dae su centru de poderiu cartaginesu, de **mantenni oberativas is diócesis** de Caralis, Tharros, Forum Traiani, Sulci, Turrìs, Fausania (Ólbia) e Sanafer (Cornus). In prus, in su **507, su rei Trasamundu nc'iat saliau in Sardìnnia 60\* religiosus católicus africanus**, cumentì a **Fulgéntziu**, obispu de Ruspe, e **Felicianu**, obispu de Ipona chi ingollit a Casteddu is **arrelìchias de Sant'Austinu**. Fulgéntziu furiat abarrau in Sardìnnia dae su 508 a su 523 e iat fundau unu monastériu assoru de sa Crésia de **Santu Saduru de Caralis**, cun tanti de **scriptorium** innui produci e allogai òberas scritas e spainai sa cultura.

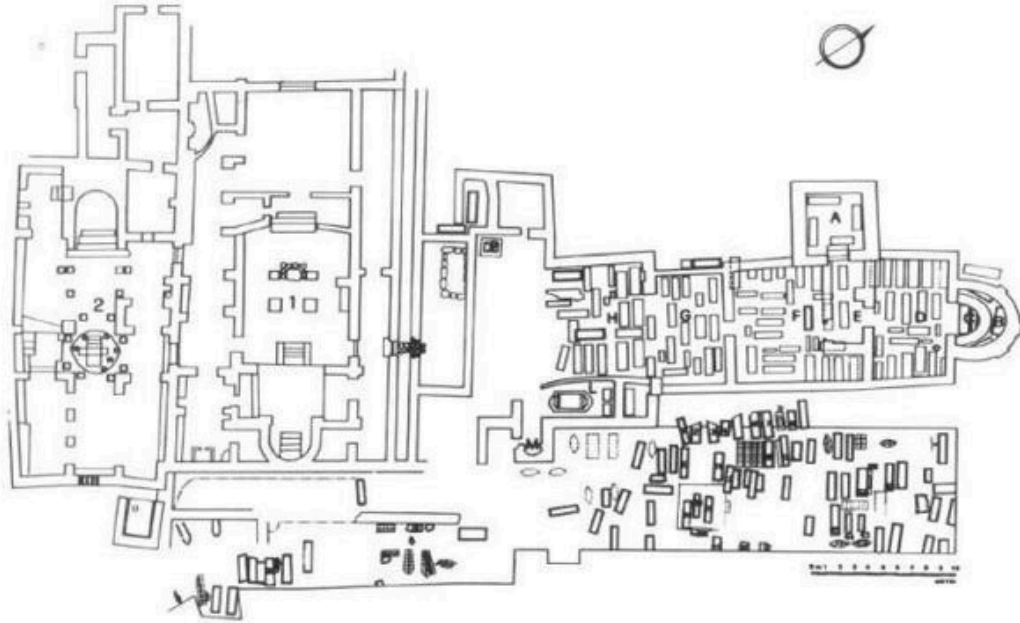
In s'edadi vándala duus sardus divenint papa: Ilàriu (461-468) e Simacu (498-514).

\*Cunforma a sa *Vita S. Fulgentii episcopi*, àteras fontis nant 120 o inderetura 220 esiliaus.



# ARCHITETTURA VÀNDALA

S'architettura de s'edadi vândala in Sardìnnia sighit cussa **tardu-romana**. Un'esempru funt is basilicas de **Cornus-Columbaris** in su sartu de Cùlleri.





SA GHERRA VANDÀLICA  
(533-534)

# CONCAS A SA GHERRA VANDÀLICA

in su **523** divenit rei de is vàndalus **Ildéricu** chi, a diferéntzia de is predecessoris suos, furiat **católicu** e sighiat **polìtica filo-romanas**, arrelatendisiddi cun is bizantinus. Is sceddas de Ildéricu perou non praxiant a su pópulu. In prus su rei non teniat una grandu capacidadi militari e iat pérdiu oramai su controllu de Mauretània e Tripolitània. A pustis de s'ùrtima scunfita ingorta dae Ildéricu, in su **530**, s'aristocratzia vándala, oramai arróscia, dd'iat impresonau e iat postu in su tronu a **Gelimeru**, de creu arianu. Is **bizantinus**, parìciu **scuntentus**, cumandànt de torrai su tronu a Ildéricu, Gelimeru arrefudat e is bizantinus proponint tandu de ddu libberai e de ddu mandai a Costantinòpoli minacendi asinuncas sa gherra. Gelimeru arrefudat un'àtera borta.

Sendi oramai crara sa benienti gherra, totus de is duas poténtzias circant alliaus: is bizantinus si ponint de acórdiu cun is Ostrogotus, chi controllànt sa Sicìlia, invècias is Vàndalus si cuncordant cun is Visigotus.



soddu de Ildéricu



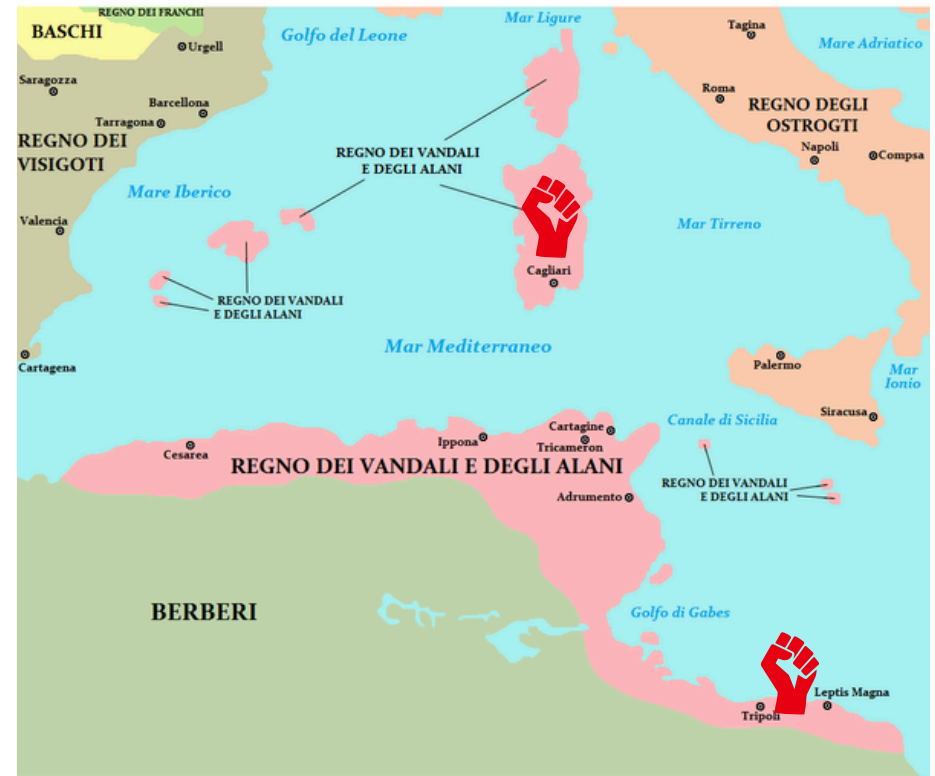
soddu de Gelimeru

## SA REBELLIA DE GODA (533)

In su beranu de su 533 su **governadori vàndalu Goda** (CVDA), de probbàbbili orìgini gòtica, forti de s'**autonomia** sua e fortzis finas de su sustènniu de is sardus, **si ponit rei de Sardìnnia** decrarendidedda indipendenti dae Cartàgini. Goda, po sustenni sa positzioni sua, circat s'**alliàntzia** **cun s'imperadori bizantinu Justinianu** chi ddi curripundit impromitendideddi de ddi mandai una fortza militari gujada dae unu cumandanti bizantinu, ma Goda, fastidiau, ddi narat ca de cumandanti in Sardìnnia abastàt issu. In su interis si furiat furriada finas sa Tripolitànìa, gujada dae Prudéntziu.



unu soddu in brunzu chi ammostat Goda (CVDA)





## S'ARMADA BIZANTINA

In dónnia manera, Justinianu, chi teniat giai su **casus belli de s'usurpatzioni de su tronu de Ildéricu** dae parti de Gelimeru, fait aprontai un'esércitu de 600 nais e 16.000 gherreris. Una parti cumandada dae su **generali Belisarius** andat in Àfrica, s'àtera invècias, cumandada dae su **dux Cyrillus**, andat a Caralis. Sa flota iat lassau su portu de Costantinòpoli su 21 de làmpadas de su 533.



*Justinianus I*



*Belisarius*



## S'ACABBU DE REI GODA

In su interis, su rei vàndalu **Gelimeru**, po aterrai sa secessioni sarda, iat mandau a su fradi **Tzatzon** a **Caralis** cun casi totu sa flota vàndala (120 nais e 5000 gherreris) chi deretu sutumit sa citadi e **bocit a Goda**. Su de ai mandau su in prus de s'esércitu vàndalu in Sardìnnia, lassendi sena de defesas s'Àfrica, at a costai caru a Gelimeru e at a sinnai sa fini de su Rennu suu.



# S'ACABBU DE SU RENNU VÀNDALU (533)

Is **bizantinus** sbarcaus in **Caput Vada** in sa fini de s'istadi de su 533 cumentzat a marciai **concas a Cartàgini**, atesu de 240 km a Nord. Lómpius in **Ad Decimum** (dexi mìllius dae Cartàgini) aterrant a is vàndalus (13.09.533) e a pustis imbucant in citadi innui arricint a *Belisarius* cumententi a unu libberadori. In su interis Gelimeru si furiait pinnigau cun s'esércitu suu in *Bulla Regia* e iat cuntatau su fradi *Tzatzon* de lassai sa Sardìnnia e torrai a lestru in pàtria po aprontai sa batalla finali.



Su 15 de mesi de idas de su 533 **Belisarius** aterrat s'esércitu vàndalu in **Tricamarum**, *Tzatzon* si mroxit ma Gelimeru si fuit e s'at a arrendi scéti in su mesi de martzu de su 534, a pustis de ai cuntratau unu tratamentu de onori po issu (pensioni imperiali).

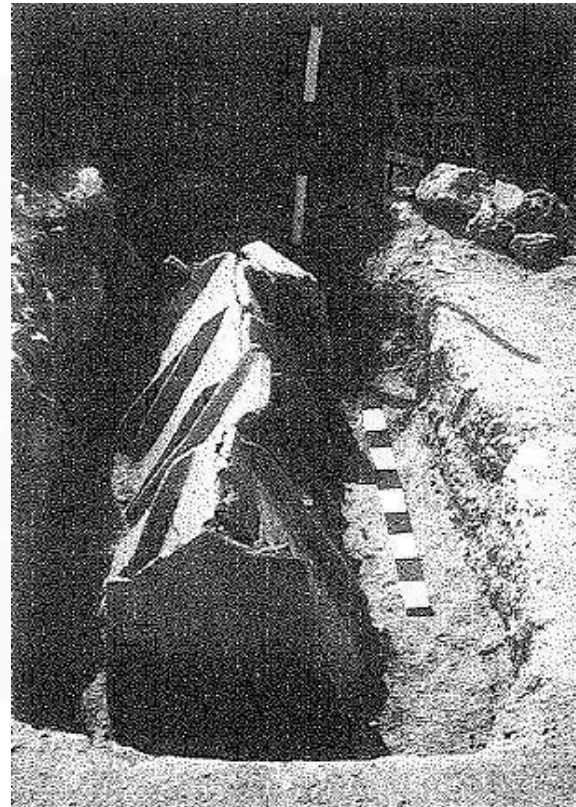


# IS ÛRTIMUS VÀNDALUS IN SARDÌNNIA

Giai a pustis de sa Batalla de *Tricamarum*, **Belisarius** mandat a **Cyrillus** in **Sardìnnia** e Còrsica po ammostai **sa conca de Tzatzon**, sinnu de sa bìncida bizantina. Is ùrtimus vàndalus abarrant in Sardìnnia e si integrant cun is sardus, cumentì averiguau dae **documentus de su sec. VI** chi arremonant **genti de orìgini germànica**: *Othila*, meri de una tanca assoru de Turrìs; *Iesumundus*, pipiu interrau in Caralis a cumentzu de su séculu; **Patriga**, nóbili interrada a sa tumba a sa capucina n.80 in **Cornus-Columbaris**; *Waldaric*, arremonau in una lìtera de papa Gregóriu Mannu.



tumba de *Patriga*



fibula (3 cm)  
agu (14 cm)



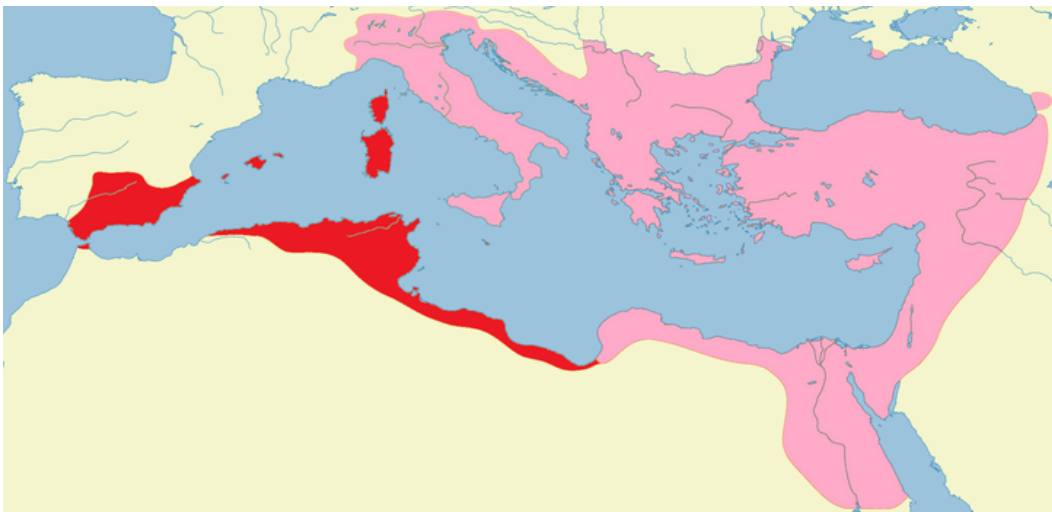


SARDÌNNIA BIZANTINA  
(534-864?)

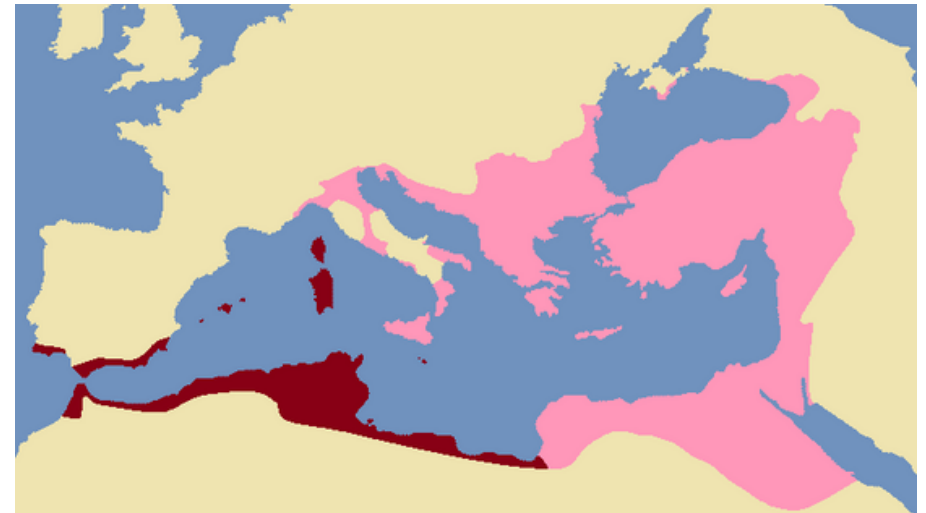
# SA SARDÌNNIA BIZANTINA

In su mesi de abrili de su **534** torrat a nasci sa ***praefectura praetorio Africae***, incorporendi Sardìnnia, Còrsica, Balearis e un'arrogu de Ibèria. Su cumandu civili spetàt a su *praefectus* e cussu militari a su *magister militum*. Ma medas bortas, po mori de is gherras costantis contras a is maurrus in Àfrica e is barbarixinus in Sardìnnia, is duus poderius furiant cuncentraus in sa própriu personi. Sa situatzioni divenit efetiva in su **584** cun sa costitutzioni de s'**Esarcau de Àfrica**, cumandau dae s'*exarchus*.

Sa **Provìncia de Sardìnnia** puru, a primu manu, furiat guvernada dae unu *praeses* cun poderius civilis nomenau finas ***iudex provinciae***, aposentau in **Caralis** e unu ***dux*** cun poderius militaris, aposentau in **Forum Traiani**. Ma luegus s'importu de su *dux* nci passat su de su *praeses*, lompendi a **cuncentrai is duus poderius** in su **sec. VII**.



*Praefectura praetorio Africae* (534-584)



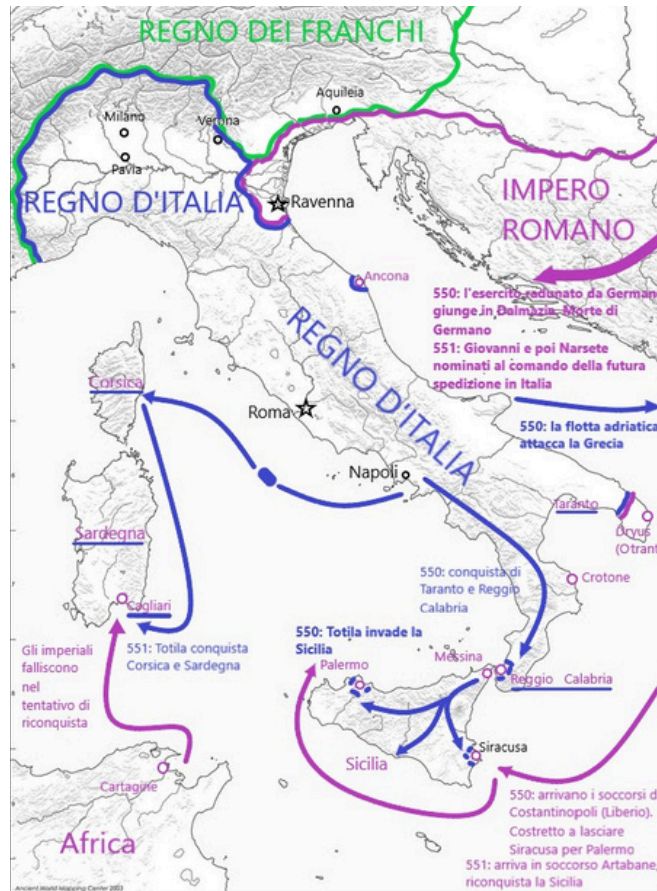
Esarcau de Àfrica in s'annu 600

# S'OCUPATZIONI OSTROGOTA (551-552)

A pustis de sa Gherra Vandàlica, Justinianu iat sighiu deretu sa polìtica de **Restauratio Imperii** impunnada a sa **reunificadura cun sa pars occidentis**, cumentzendi in su **535** una **gherra** contras a su **Rennu Ostrogotu** chi ocupat s'Itàlia. Is ostrogotus cumandaus dae **Totila** iant probbau parìciu is fortzas bizantinas lompenti in su **551** a **conchistai Còrsica e Sardìnnia** e imponni su pagamentu de unu tributu. Su **magister militum per Africam** bizantinu **Ioannes Troglita** intervenit po **arriguberei sa Sardìnnia**, ma dd'aterrant in su mari ananti de Caralis. Is bizantinus ant a arriguberei is ìsulas scéti a pustis de sa morti de Totila in su **552**. In su 554, cun sa bìncida bizantina, nascit s'Esarcau de Itàlia. Sa Sardìnnia abarrat in Àfrica.



primu fasi (535-540)



segunda fasi (540-553)



A pustis de sa gherra, sa pesta e is caristias, is bizantinus furiant débblis meda e in su 568 ant a sunfriri s'invasioni longobarda chi at incorporai grandus arrogus de s'esarcau bizantinu.



# SA BARBÀRIA



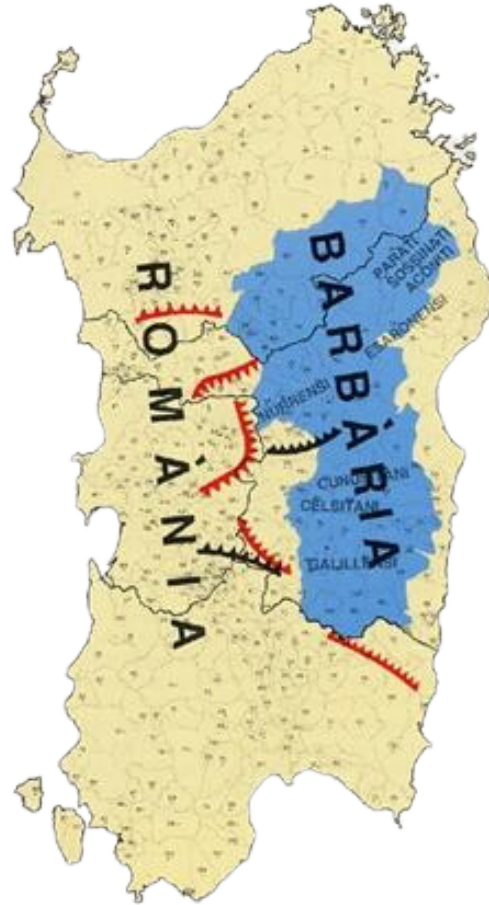
**Forum Traiani** (Fordongianus) divenit giai dae is primus tempus sa **fortalesa** prus manna a **làcana de sa Barbària**, Justinianu etotu at a cumandai s'asseliadura de sa muralla de defesa de sa citadi. In is fortalesas de su **limes**, cumentu a cussas de Austis, Samugheo, Nuragus e Armungia furiant aposentaus is **sordaus limitanei**, chi is bizantinus pinnigant dae pobulatzionis stràngias cumentu Longobardus e Àvarus.

Is **barbarixinus** a su tempus furiant costituius in **ducaus autònomus** chi non finas in rennus indipendentis.

## SA LÌTERA A OSPITONI (594)



papa Gregòriu I  
(590-604)



Sa **pobulatzioni de sa Barbària** furiat pruschetotu **pagana**, alabàt sa naturalesa e is pedrafitas sighendi s'arrastu de is cultus nuraxesus. Ma cumpriat puru medas **scurrerias** in is terras ocupadas dae is bizantinus.

In su **594** su **dux bizantinu Zabarda**, arròsciu de sa situatzioni, **pedit s'agiudu de su papa Gregòriu** pighendi una bia polìticu-religiosa.

Furiat in s'interessu de su papa etotu agiudai a Zabarda, tandu mandat una **lìtera a Ospitoni, dux barbaricorum** cunvertiu a sa fidi **cristiana**, pedendi de arriciri a s'obispu Filìtziu e a s'abatu Cirìacu, mandaus cunvertiri sa genti.

Non scieus chi Ospitoni dd'apat arrespustu.

## SA LÌTERA A OSPITONI (594)

«Gregóriu a Ospitoni, *dux barbaricorum*

Giai chi nemus de sa genti tua est Cristianu, sciu ca tui ses su mellus de totu su pòbulu tuu: poita ses Cristianu. Invècias totus is barbarixinus bivint cumentu a bèstias de pagu sentidu, non connoscint su Deus berdaderu, alabant linna e pedra, tui, po su fatu chi alabas a su Deus berdaderu, as ammostau cantu ses superiori a totus.

Ma sa Fidi chi as arriciu dd'as a depi cumpriri finas cun is òberas bonas e cun is fueddus, po serbiri a Cristu; ammosta cantu ballis, portendeddi a Issu cantu ndi podis, faendeddus batiai e ammunendeddus de sighiri sa vida eterna.



## SA LÌTERA A OSPITONI (594)

In s'incasu tui etotu non potzas fai custu sendi afainau in àteras cosas, ti pedu, saludendididdi, de agiudai in dónnia manera is óminis chi eus mandau a ingui, est a nai su "fradi" miu e coobispu Filìtziu e su "fillu" miu Ciriàacu, serbidori de su Deus consoladori, e de ddus agiudai in is fainas insoru, de ammostai sa divotzioni tua a su Sennori totu-poderosu, e Issu etotu ti siat de agiudu in is bonas fainas cumentu tui dd'as a essi po serbidoris consoladoris in custa bona òbera, e a médiu insoru ti mandu sa beneditzioni berdadera de Santu Pedru Apòstolu, chi ti pedu de arriciri cun praxeri»

## SA LÌTERA A TEODORU (591)

De is medas lìteras de su papa Gregóriu nci nd'at una chi pertocat su Sàrrabus.



In su 591 su **Primate Januàriu** informat a su papa de is avalotus de is sardus po mori de is **abusus de poderiu de su *dux* Teodoru** e de is sutapostus suos. Su papa ddi scriit una lìtera e in unu arrogu ligeus: «Tocat chi [fustei] ammostit ananti de is óminis, sa justìzia chi tenit in coru. **Juliana**, badissa de su ***Monasterium Sancti Viti***, pesau unu tempus dae **Vitula**, fémina d'innia de arregordu, s'at fatu sciri, difatis, ca s'ofitziali bostu Donau s'est fatu meri de benis chi pertocant de deretu a cussu monastériu.»



# MONASTERIUM SANCTI VITI

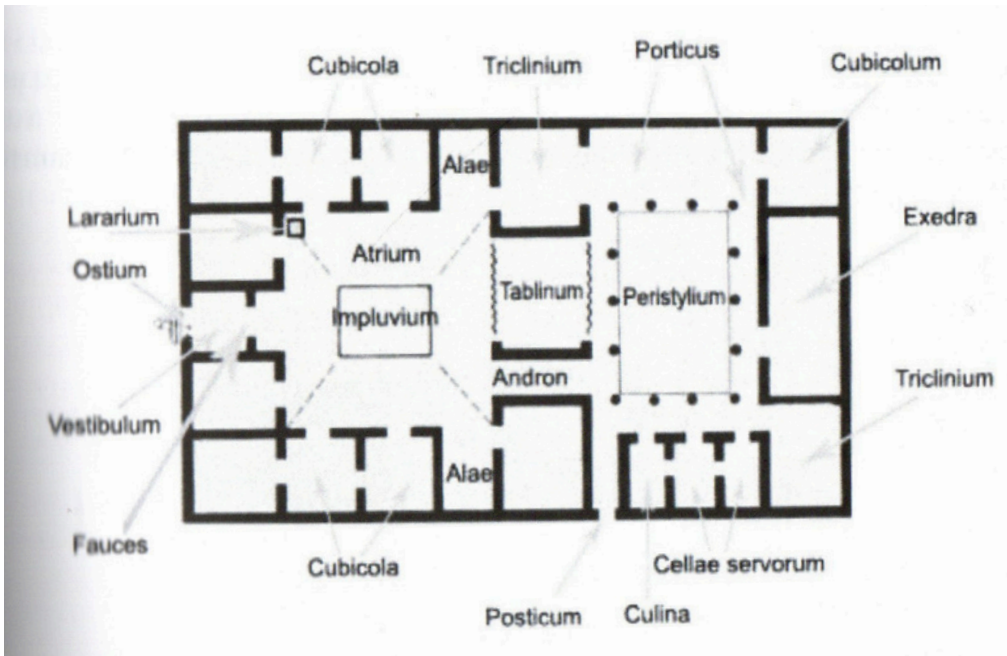
Segundu is teorias de sa dot. Pili su fàbbricu furiat una **villa tardu-imperiali torrada a monastériu in su séculu V**. Dae ingui a innantis non scieus prus nudda, fincias a su 1641 candu Vidal dd'arremonat cumentu non prus abbitau. Su bèni, in possessu de su Cumunu, dd'iat donau in su **1820 s'arretori Bissenti Carta** in càmbiu de su terrenu innui oi nc'est su campusantu, nomenau difatis s'Ortu de s'Arretori.



*Monasterium Sancti Viti, annu 1970 (BAPPSAE)*

# MONASTERIUM SANCTI VITI

In su 1855 su fàbbricu torrat a su pùbbricu e divenit sa Caserma de is Carabineris e in su 1906 is avalotadoris furiant acanta de ddi ponni fogu (cumentis a sa Domu Cumunali). In su 1970 Lilliu dd'assentat in su censimentu de is bènis culturalis. In is **annus '90** ndi sciùsciant sa parti NO po fai una domu. Is antigus arregordant ca própriu ingui ddui furiant is **apostus de is mòngias**. Is duas pratzas antigas torrant cun su sestu de sa villa-monastériu: a NO *pars dominica* e a SE *pars fructuaria*.





## IS PARAS IN SARDÌNNIA

In su perìudu bizantinu cumentzant a lompì in Sardìnnia is primus paras, cussus **basilianus** (alientaus dae s'arrégula de Santu Basili Mannu 330-379). A issus si depit sa **spainadura cumpria de su cristianésimu**, pruschetotu in Barbaxa, e sa fabbricadura de **crésias** e **monastérius** dedicaus a Santus de su calandàriu aregu. Is fàbbricus cristianus ddus pesànt pruschetotu assoru de is logus de cultu paganu po fai imbucai in manera **sincrética** su fueddu de Deus. Is paras introdusint puru sa cortura a matedu de mela, figu e olia, e finas unas cantu calidadis noas de axina cumentì a su muscau e sa malvasia.



# SESTUS BIZANTINUS IN SU SÀRRABUS

	1	2	3	4	5
Sant'Aleni de Tolostrai			x	x	x
Santu Pilimu			x	x	x
Santu Juanneddu (Murera)	x			x	x
Santa Mariedda de Sorruì	x	x	x	x	x
Santa Marta			x	x	x
Santa Luxia			x	x	x
Santu Nigola (Murera)				x	x
Sant'Antiogu			x	x	x
Santu Vitu					x
Santa Maria de Òrrea	x		x		x
Santu Luscìriu	x	x	x		x

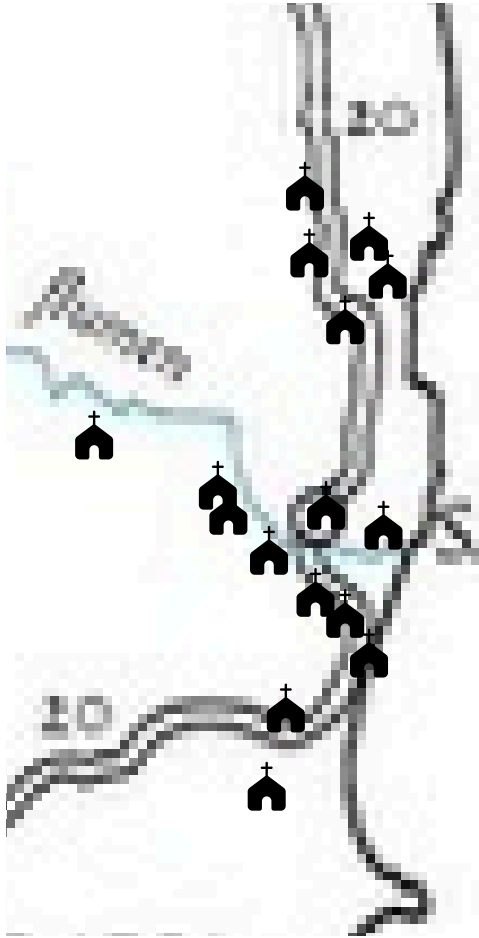
	1	2	3	4	5
Santu Juanni de Murerau				x	x
Santu Pedru de Cirra	x	x	x	x	x
Santa Maria de su Craru	x	x	x	x	x
Santa Bàrbara de Cirra	x	x		x	x
Sant'Aleni de Cirra	x	x		x	x
Santu Miali de Lestincu	x	x	x	x	x
Sant'Iroxi Béciu				x	x

## Elementus bizantinus

1. **pei bizantinu (31,2 cm)**
2. ***opus incertum, opus spicatum***
3. **sincretismu**
4. **essi assoru de is bias mannas**
5. **dédica a santus bizantinus o sardus antigus**



# SESTUS BIZANTINUS IN SU SÀRRABUS



**Esemprus crarus in su Sàrrabus**

- 1. Sant'Aleni de Cirra**
- 2. Santu Miali de Lestincu**
- 3. Sant'Aleni de Tolostrai**
- 4. Santu Juanneddu (Murera)**



# REPERTUS ARTU-MESUEVALIS DE CIRREDIS

Aintru de su **musuleu romanu**, indagau cun sgavu de emergéntzia in is primus mesis de su 1989, iant agatau arrogus de sarcòfagus figuraus romanus de màrmuri e **dodas funeràrias de edadi artu-medievali**, sinnu de sa sighidura de bivimentu in cussu logu. Is repertus torrante su in prus a su sec. VIII e si nd'agatant finas de orìgini longobarda, situatzioni rara meda in Sardìnnia, ma sinnu de is cuntatus de s'ìsula cun totus is natzionis de su Mediterràneu.



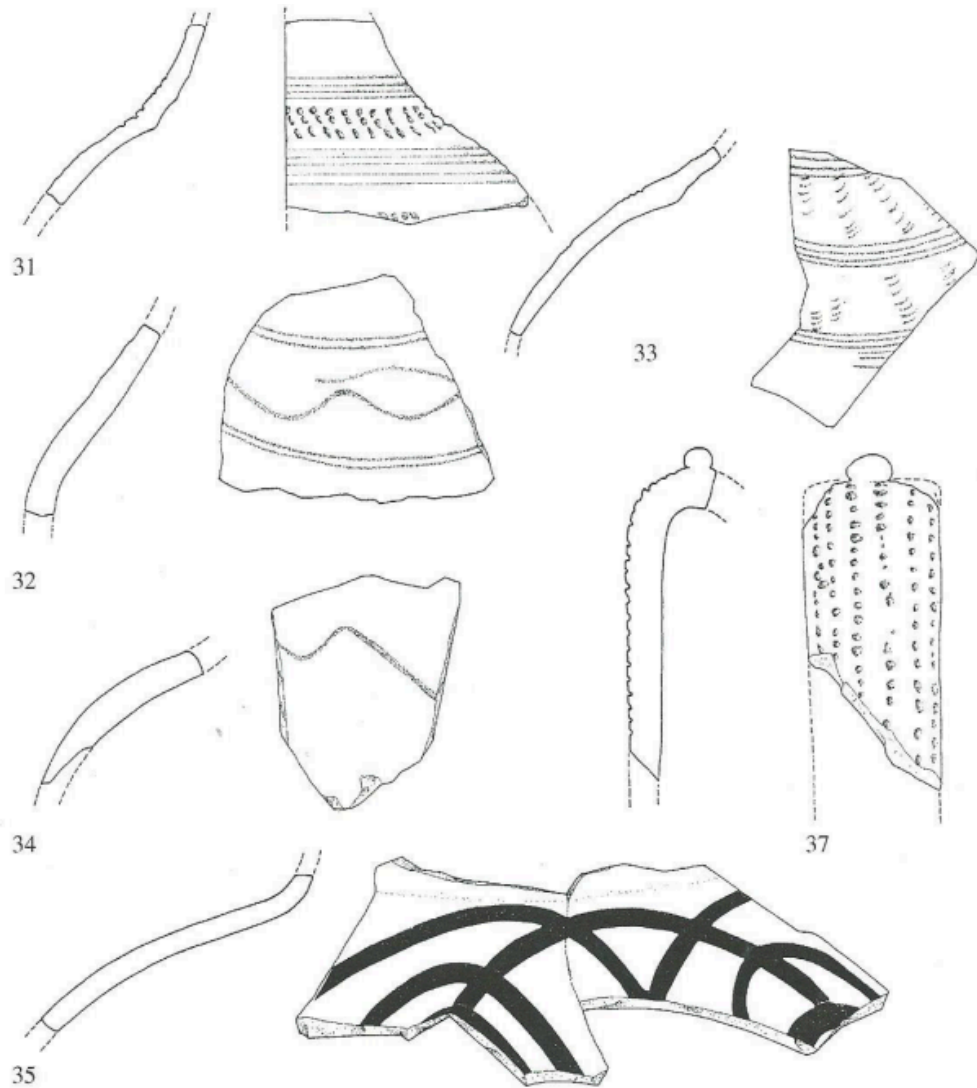
su sarcòfagu in su sgavu (friaxu 1989)



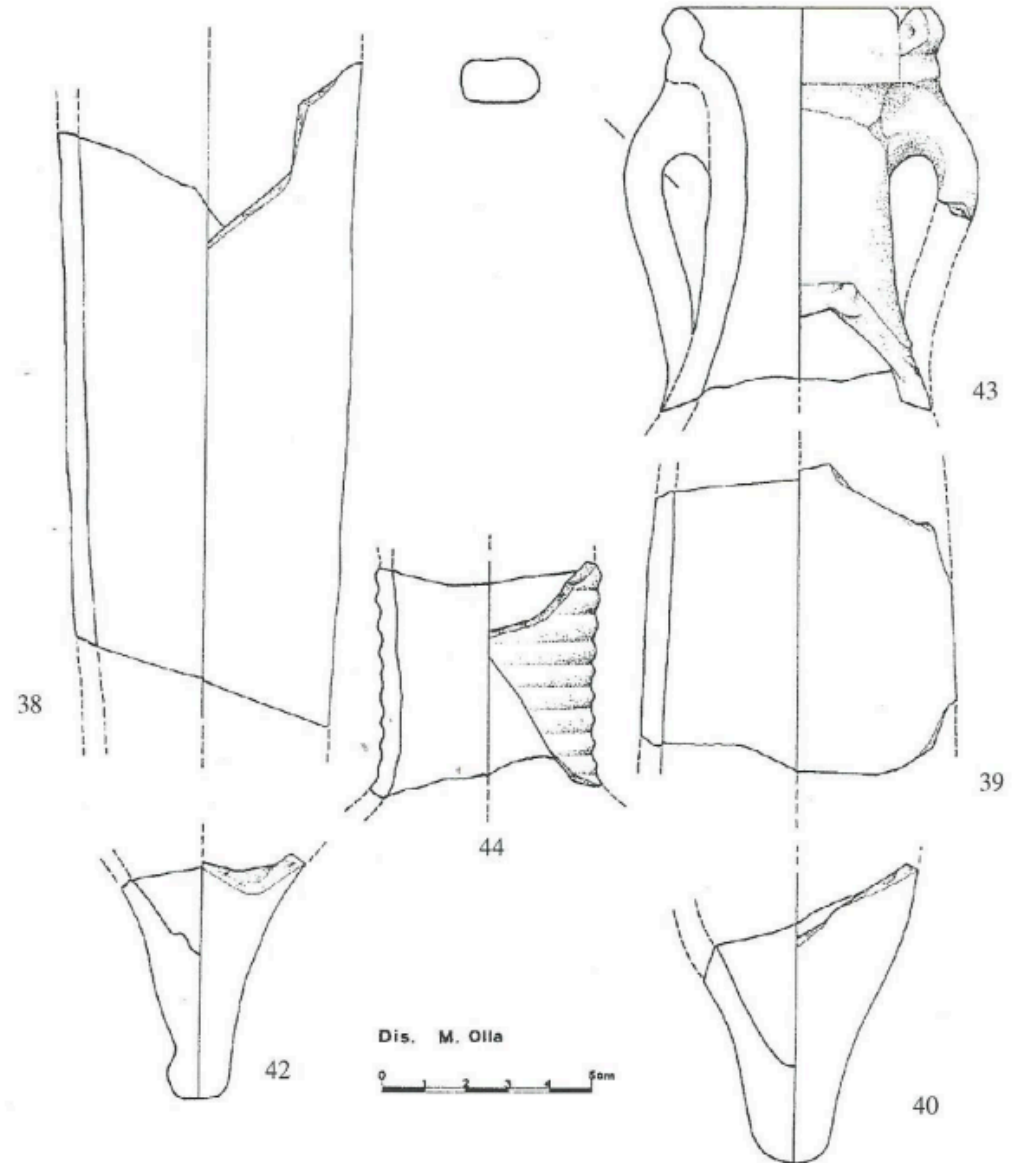
su musuelu a pustis de is sgavus de s'89


# REPERTUS ARTU-MESUEVALIS DE CIRREDIS

Po cantu pertocat sa **terràlia** ant agatau marigheddas decoradas a grafitus e a pintadura scura in pitzus a ingubbiadura crara (a sa manca), e arrogus de terràlia costonada e de una *spatheia*.



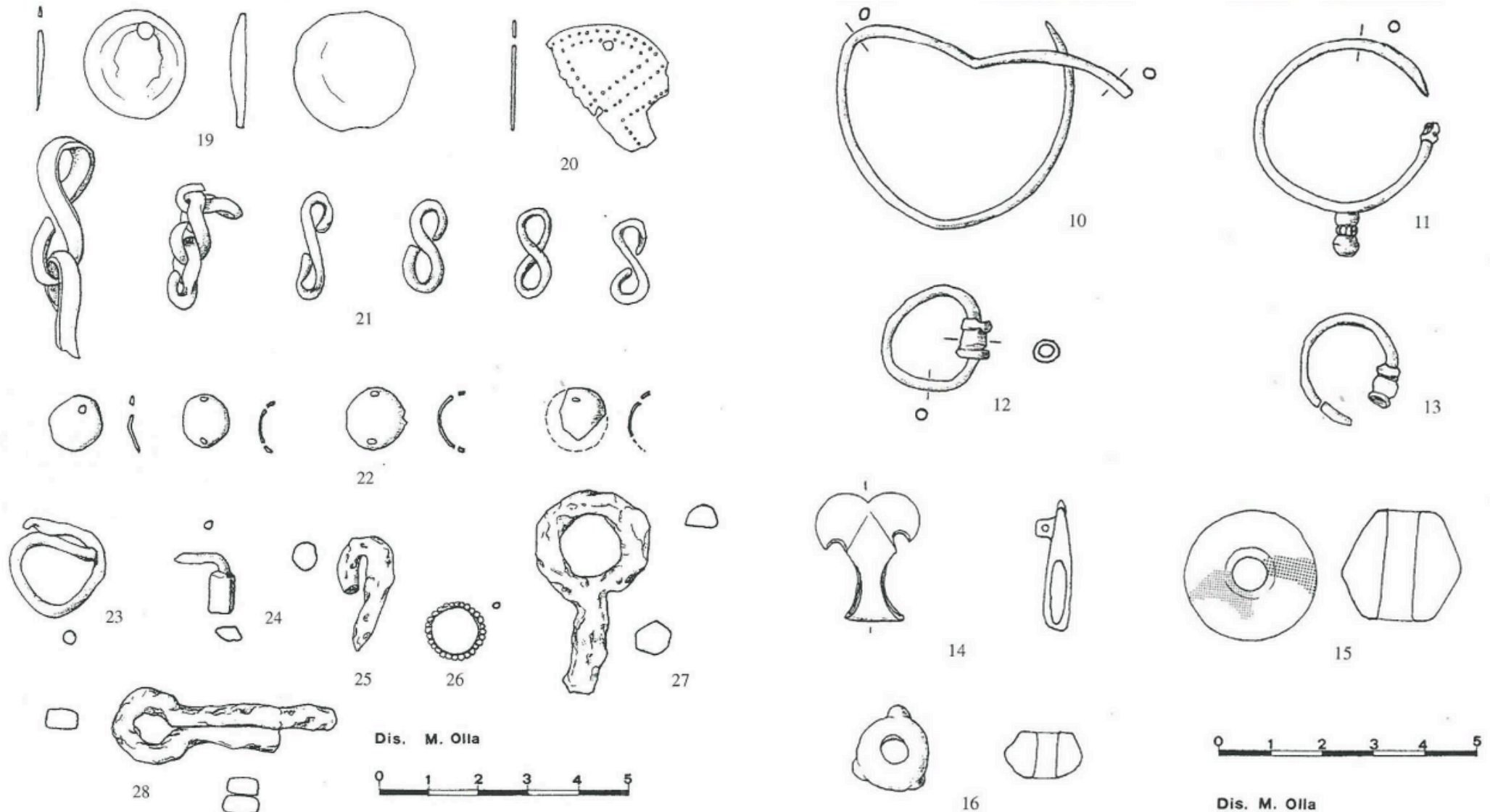
Dis. M. OLLA 



Dis. M. OLLA 

# REPERTUS ARTU-MESUEVALIS DE CIRREDIS

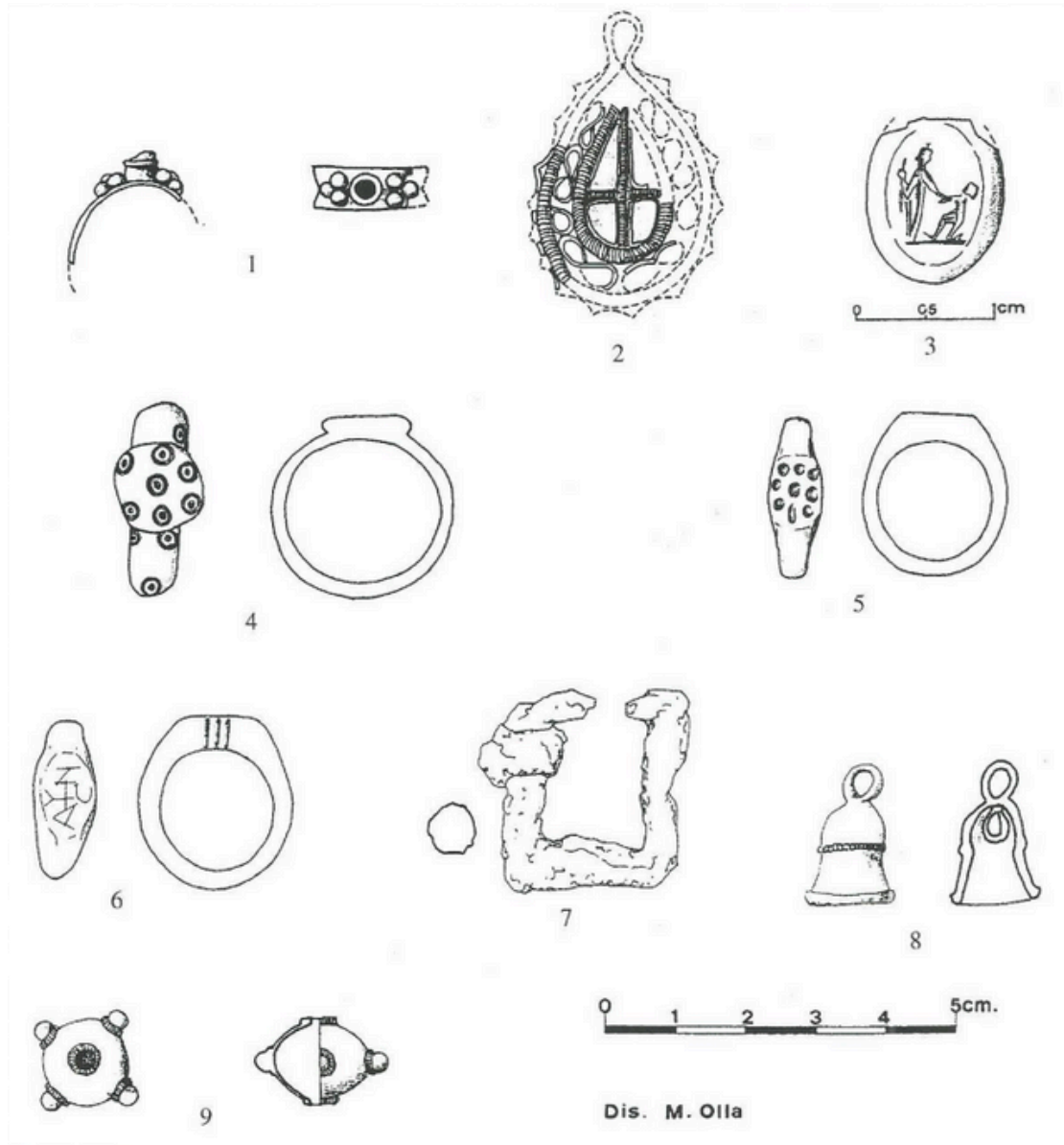
De **ogetus prus piticus** ant agatau: medas filus de prata, fortzis pertocanti a arrecadas; gancixeddus; elementus de guturada, unu in pasta de imbidru cun forma mamiddada (16); arrecadas; una crai, probbàbbili (27)...





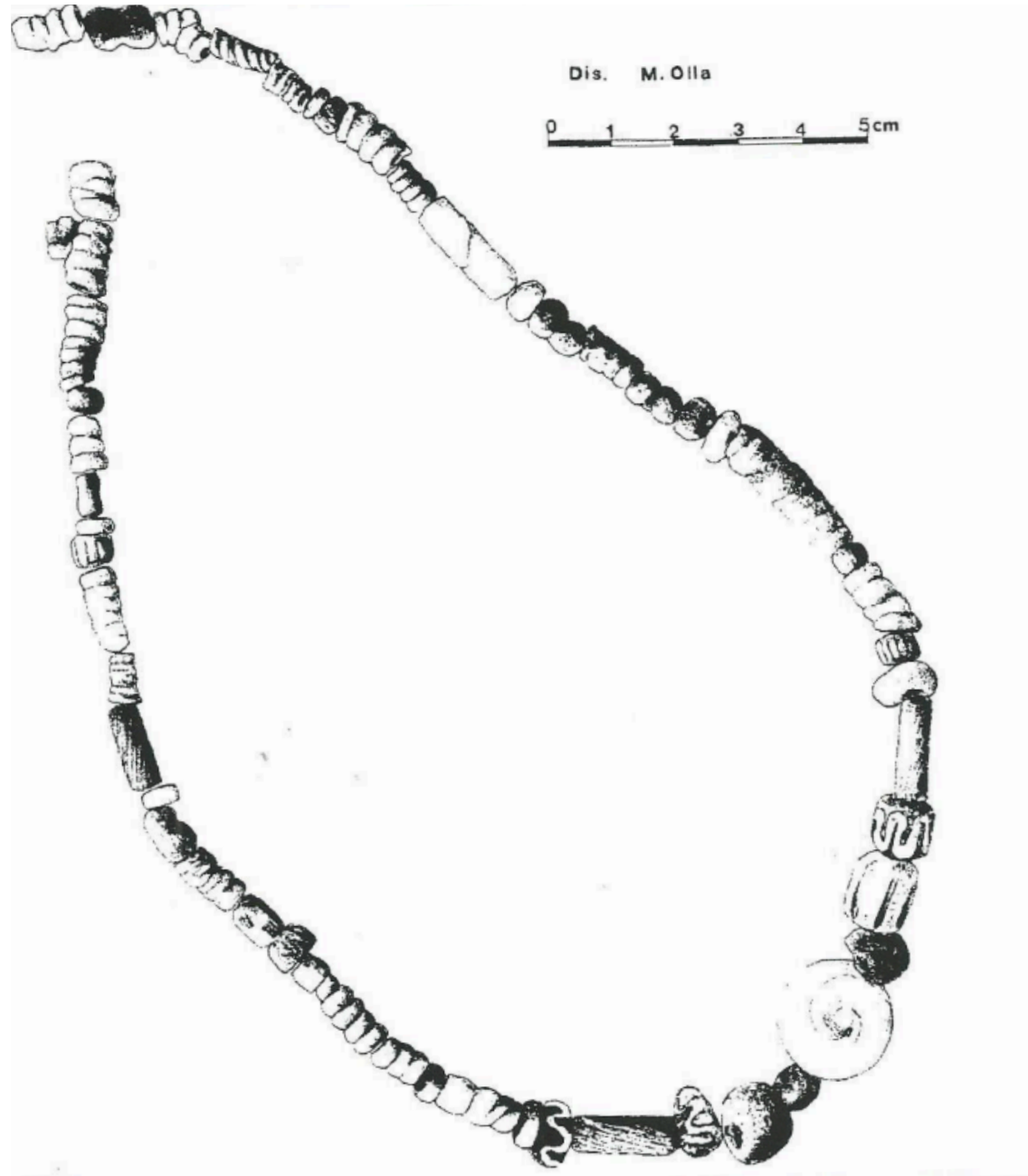
# REPERTUS ARTU-MESUEVALIS DE CIRREDIS

... ma finas: un'aneddu de prata cun tres castonis (1); unu pendentu de prata cun castoni partziu in 4 innui ponni lastrinas de imbidru colorau (2); àterus aneddu; unu campaneddu de prata (8); una **bòcia mamiddada de òru** (9)



# REPERTUS ARTU-MESUEVALIS DE CIRREDIS

una guturada cun arrodeddas in pasta de imbidru



# REPERTUS ARTU-MESUEVALIS DE CIRREDIS

Duus soddus longobardus de òru



Atanàsiu II (712-715)

Liutprandu (712-744)



SA DECADÉNTZIA BIZANTINA  
E S'AUTODETERMINATZIONI  
DE SA SARDÌNNIA

# IS GHERRAS LONGOBARDU-BIZANTINAS (568-751)

A pustis de is Gherras Góticas, e sa costituzioni de s' **Esarcau de Itàlia (554)** is bizantinus iant pinnigau su in prus de s'esércitu insoru po andai a cuntrastai s'Impériu Sassànidi in Pérsia e is Àvarus in is Balcanus. Is longobardus, aposentaus in sa Forada Padana, in su 568, aprofetant de sa **debbilesa bizantina** e, cumandaus dae su rei Alboinu, invadint s'Itàlia e costituint ducaus independentis in su territóriu de s'Esarcau. **In su 599 is longobardus tentant de sbarcai in Caralis**, debbadas. Invècias intra de su 641-660 arrennescint a conchistai sa Córstica. In su cuntestu de custas gherras at a nasci su **Stadu de sa Crésia**, difatis gràtzias a sa Donatzioni de Sutri (728) su papa at a achisiri unu poderiu temporali arreconnotu, e sèmpiri prus independenti dae is bizantinus.



cun Alboinu (568)



cun Liutprandu (744)



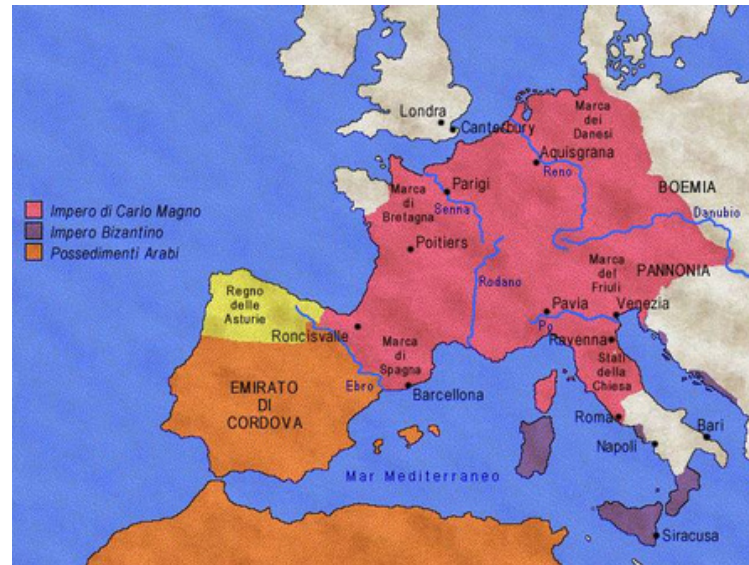
cun Astolfu (751)

# SA CALADA DE IS FRANCUS (755-774)

In su 751, cun su rei Astolfu, su **Rennu Longobardu** pigat casi totu s'Itàlia e oramai pediat sa sutumissioni de Roma. Ma is papas tzèrriant a is **Francus** chi aterrant a is longobardus prima cun Pipinu III (755-756) e in manera difinitiva cun **Càralu Mannu** in su 774. In sa Paschixedda de s'800 su papa incoronat a Càralu Mannu a imperadori e nascit de aici s'Impèriu Carolingiu. In su interis su Stadu de sa Crésia s'ammànniat.



Rennu Longobardu  
cun Astolfu (751)



situatzioni sec. IX

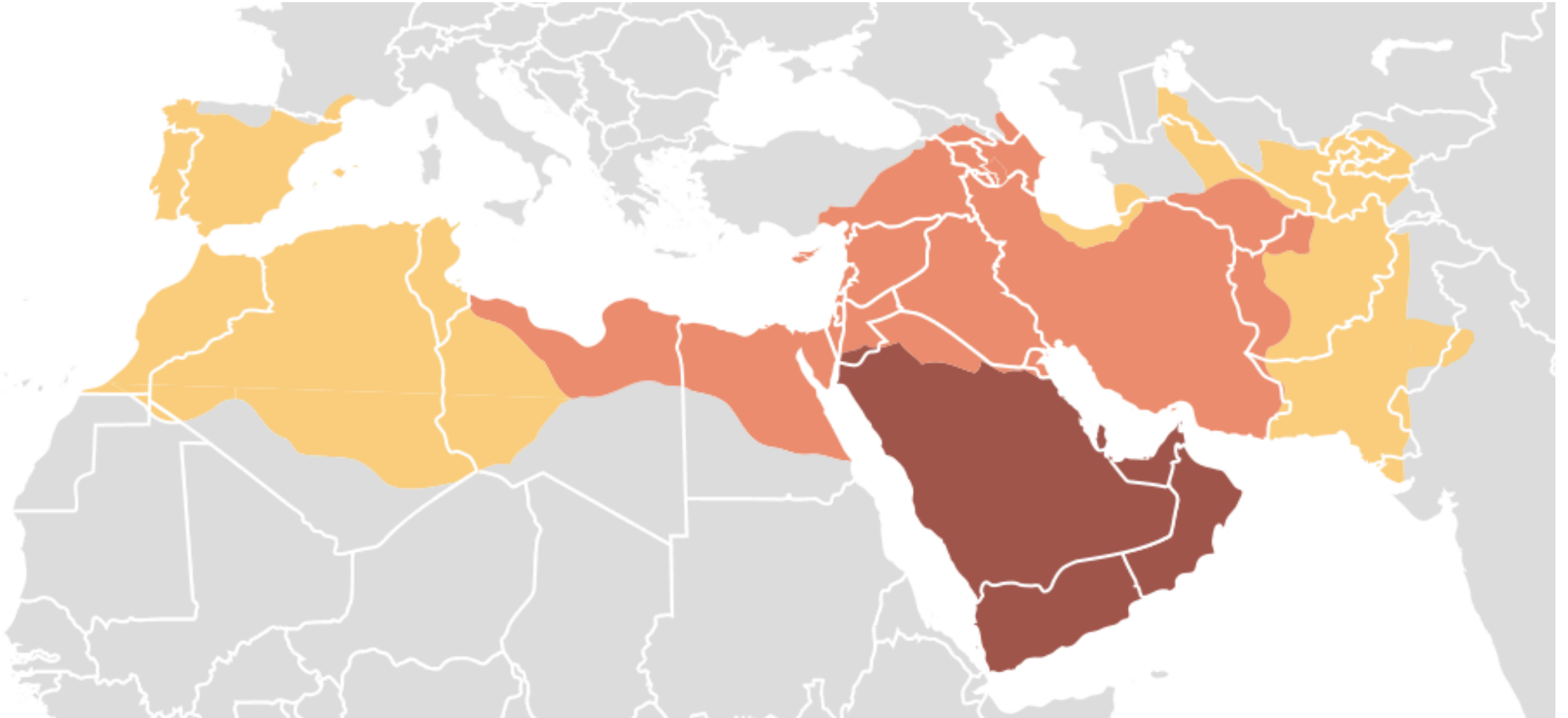


ammanniadura de su Stadu de sa  
Crésia dae su 750 a su 1216



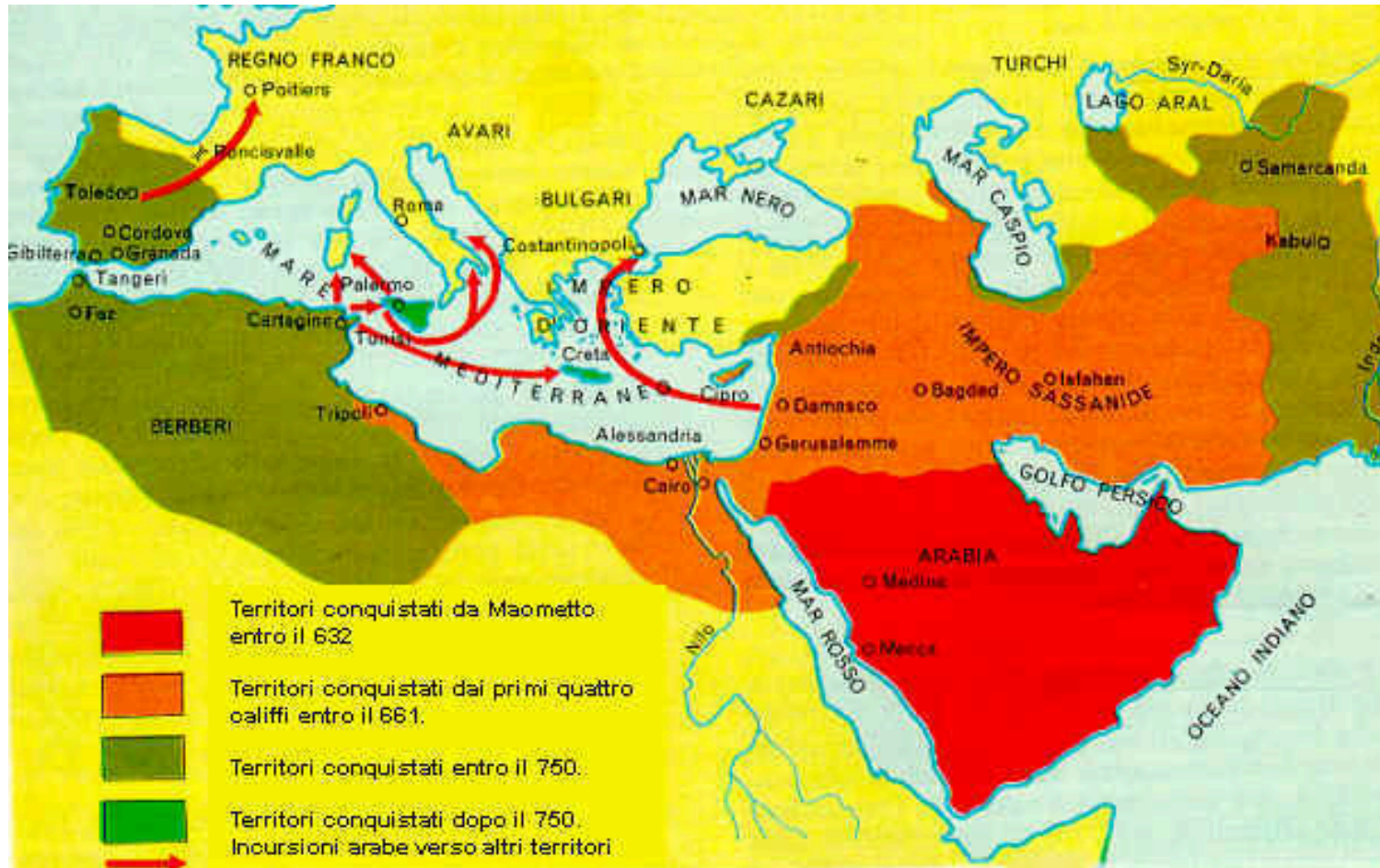
## SA SPAINADURA DE S'ISLAM (SEC. VII)

In s'Orienti Mesanu nasciat una religioni noa: s'**Islam**. Su profeta e cumandanti **Maometu** (570-632) iat auniu totu s'Aràbia e furiat imbucau in **gherra contras a s'Impériu Bizantinu**, oramai imbucau in decadéntzia. Is sucessoris de su profeta, intra de su 661 conchistant totu s'Orienti Mesanu, s'Egitu e sa Lìbia. Dae cuss'annu cumentzat s'espansioni gujada dae sa dinastia de is **Omayyadis**.

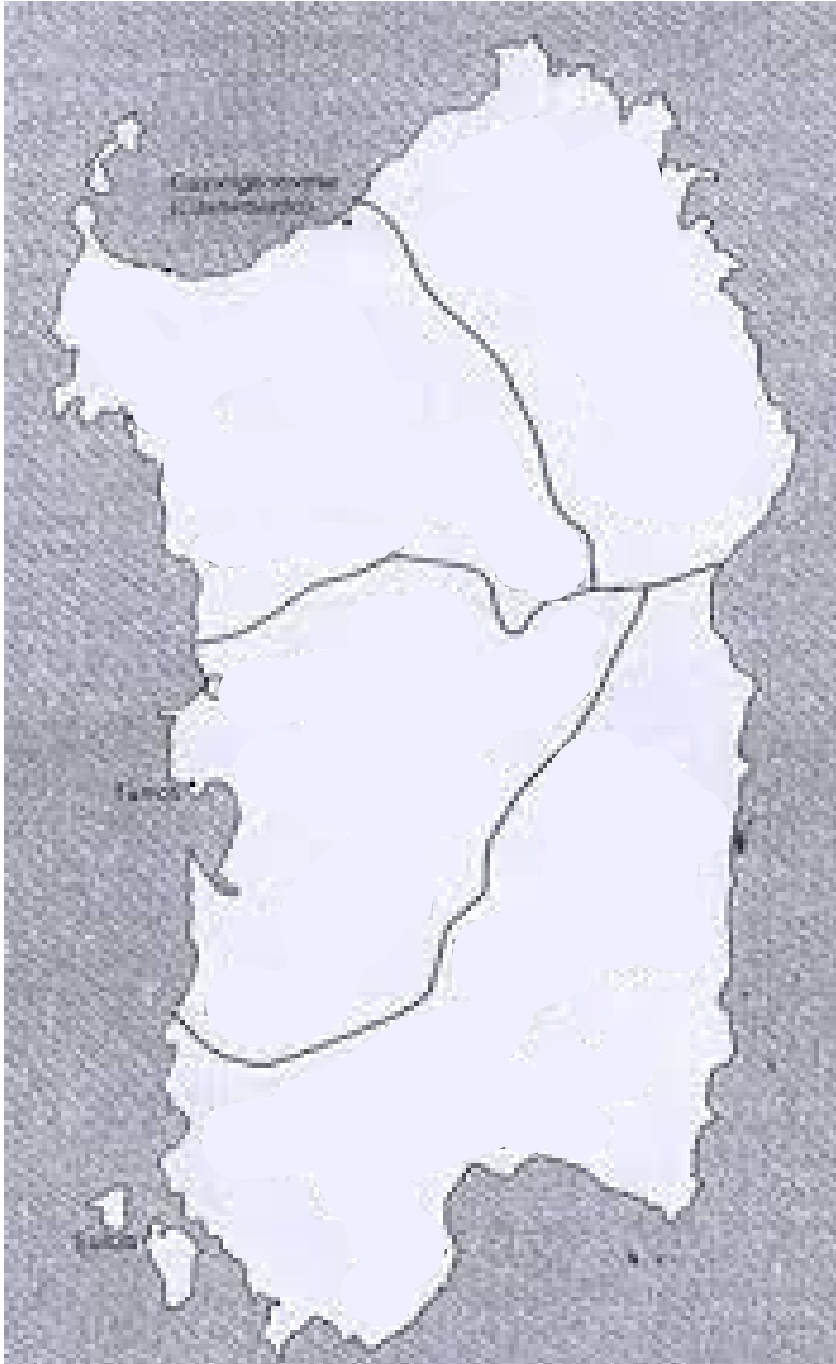


# IS ARABBUS CONCHISTANT CARTÀGINI (697-698)

is Omayyadis in su 661 cumentzant sa de tres fasis de s' **espansioni islàmica**, imbuchendi in s' **Esarcau de Àfrica**. In cussu perìudu is bizantinus circant de sarbai su possìbbili trasladendi dae Cartàgini a Caralis sa zeca, e a Septem in Mauretània sa basi de s'armada africana. In su **697** is arabbus conchistant Cartàgini, a primu manu arriguberada dae is bizantinus e deretu pèrdia s'annu a pustis, in su **698**. Arruta sa capitali in manu arabba **acabbat s'Esarcau de Àfrica**.



## IS 4 PARTIS (697)

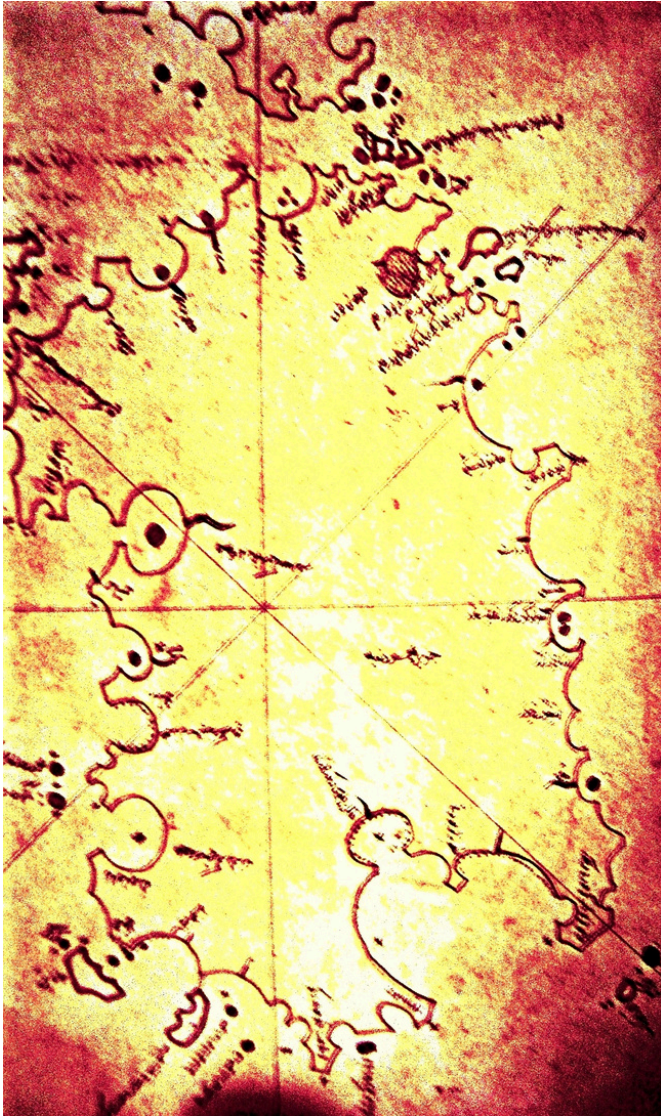


In su **697**, cun sa derruta de Cartàgini, s'imperadori Justinianu II ponit sa **Sardìnnia** a **dipendéntzias deretas de s'Impériu**, in prus movit su *iudex provinciae* (a poderius cuncentraus) dae Forum Traiani a Caralis. Su *iudex* nòmenat 4 **lociservatores** po amministrari sa **defesa de is costeras** de is **4 partes** sardas dae is scurrerias de is morus.



## IS SCURRERIAS ARABBAS (SEC. VIII)

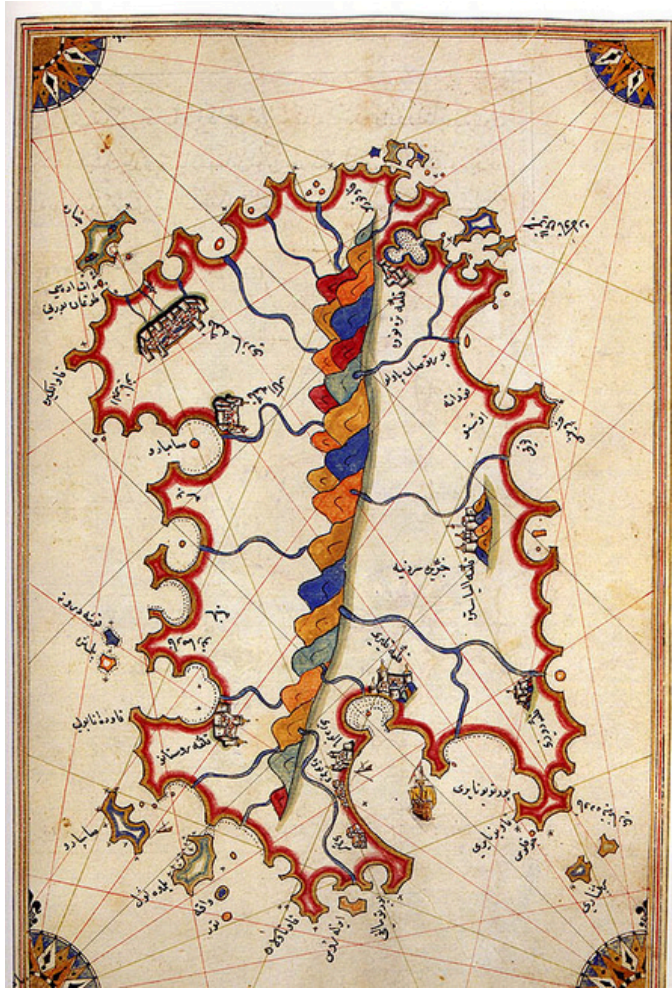
A cumentzai dae su séculu VIII is arabbus pigant de punta sa Sardìnnia po is scurrerias insoru e medas **citadis de costera**, cumentu Sàrcapos, funt luegus **sbandonadas**.



carta arabbia de sa Sardìnnia

- **705**: is arabbus cumprint sa primu grandu scurreria in Sardìnnia (fortzis in Sulci), mandada dae su *khalīfa* omayyadi Abd al-Malik ibn Marwan.
- **709**: scurreria cumandada dae Mūsā b. Nuṣayr.
- **711**: scurreria cumpria in suinteris de sa conchista arabbia de s'Ibèria (711-718) chi nòmenant **Al-Andalus**.
- **720**: is arabbus ócupant Caralis
- **721-725**: su rei longobardu **Liutprandu** cuntratat s'achistu de is **arrelìchias de Sant'Austinu** allogadas in Caralis po ddas sarbai dae su pirìgulu arabbu. Sa cuncordata andat beni e tràsladat is arrelìchias a Pavia, in sa Crésia de Santu Pedru in Celu de Òru, innui s'agatant oindii.
- In su **732** is arabbus perdint in **Poitiers** contras a is Francus e dae ingui a innanti arrenùntziant a sa conchista addei de is Pireneus, impunnendi tandu is miradas expansionìsticas insoru a su Mediterràneu.
- **733** e **736**: scurrerias.
- A pustis de su **752-753** un'esércitu arabbu ócupat unas cantu citadis de costera e imponint su pagamentu de sa **jizya**, ma luegus is sardus nci ddus sàliant.

## IS SCURRERIAS ARABBAS (SEC. IX-X)



carta arabba de sa Sardìnnia

- **760**: s'imperadori Costantinu V aprontat una flota po defendi is terras bizantinas in su Tirrenu.
- **807**: scurreria benienti dae *Al-Andalus*, fortzis cumpria a parti de Aristanis, firmada dae is sardus.
- **810-812**: scurrerias benientis dae *Al-Andalus*, firmadas dae is sardus.
- **816**: scurreria in Caralis.
- **821**: scurreria, firmada dae is sardus.
- a pustis de s'821: is arabbus arrennescint a **ocupai su Cabu de Bàsciu** fìncias a s'880 candu sa resisténtzia sarda ddus custringit a si nci saliai dae s'ìsula.
- **934**: una flota arabbu africana dereta a atacai Genoa scantzat in Sardìnnia e cumprit una scurreria lègia meda, cun unu grandu bocidroxu de sardus e sa destruidura de medas nais sardas.
- **1015-1016**: **Mujāhid ócupat sa Sardìnnia.**



# ÀTERAS INVASIONIS (SEC. IX E X)

Su cuntestu de cussus séculus furiat agraviau finas dae **àteras invasionis** cumentu a cussas de is **ùngarus** in sa terramanna e cussas de is **vichingus** in mari, lompenti fincias a su Mediterràneu. **No est craru chi apant tentu cuntatu finas in Sardìnnia**, chi in cussu tempus furiat cumbatendi fissu contras a is tentas de ocupatzioni arabba.





# S'ARCONTI DE SARDÌNNIA (~815)

In custa situatzioni de emergéntzia e de **grandu debbilesa po su governu bizantinu**, acuntessint **mudaduras de importu in s'amministratzioni de sa Sardìnnia**. Giai in su séculu VII is duus **poderius**, civili e militari, furiant **cuncentraus** in is manus de su *iudex provinciae*, ma imoi, dae su **séculu IX** figurat, dae is pagus fontis documentalis costituias pruschetotu dae lìteras, unu tìtulu nou: **àrchon** o *ìpatos*.

Sa primu borta est arremonau in **duas lìteras de papa Leoni IV** intregadas pròpriu a custa figura de governu sarda: in s'**815** su papa ddu informat de chistionis de deretu canónicu e po ddi pediri agiudu militari; in s'**851** invècias ddi pedit agiudu po defendi Roma dae is arabbus (a pustis de sa bìncida sarda de s'821) e in prus ddi pedit sa furnidura de su bissu po tessi sa bistimenta pontificia. **S'àrchon acumentat su papa** in ambas ocasionis, sinnu ca oramai gosàt de grandus poderius e de discretzionalidadi, sendi sèmpiri prus **scapiau dae Bisàntziu**.

In s'**840** invècias su geògrafu arabbu **Ibn Khurdādhbih** arremonat de sa preséntzia in Sardìnnia de unu **batrìq**, est a nai de unu consoli de Sardìnnia, Còrsica e Balearis.



papa Leo IV



carta de su *Kitāb al-Masālik wa-l-Mamālik* (Lìbbu de is bias e de is Rennus) de Ibn Khurdādhbih chi amostat **s'arretza cummerciali de is Radhanim**, mercantis ebreus chi mediànt intra de su mundu cristianu e cussu mussulmanu.

# IS ARRELATUS DE IS SARDUS CUN IS FRANCUS (815)

Custa sèmpiri prus manna **autodeterminazioni** s'espressat in is vàrius **arrelatus internatzionalis** chi is sardus pesant cun is àteras natzionis. Po nai, scieus ca in s'annu **815** unus cantu **legati sardorum de Carali civitate** andat acanta de **Ludovicu I**, imperadori de is romanus e rei de is Francus, sucessori de Càralu Mannu, po ddi **pediri agiudu militari contras a is arrabus** (acuntéssiu contau in is Annalis de su stóricu Einhart). **S'alliàntzia si cumprit in s'828** cun su conti Bonifàtziu, guvernadori francu de sa Còrsica, a cumandu de una missiòni de atacu in su Nord Àfrica arabbu chi scantzat in **s'insula amicorum** de Sardìnnia po carrigai is marineris sardus po sa missiòni.



Ludovicu I, rei de is Francus





# IS ARABBUS CONCHISTANT SA SICÌLIA (827-902)

In s'827 is arabbus invadint sa Sicìlia. In s'831 conchistant Palermu chi divenit sa capitali de sa Sicìlia musulmana. In s'878 assédiant e conchistant Siracusa. Is arabbus cumprint sa **conchista de s'isula** in su **902** cun sa derruta de Taormina.



sa derruta de Siracusa pintada in su *Madrid Skylitzes*



# SA TRUNCADURA DE IS ARRELATUS CUN BISÀNTZIU

Sa preséntzia bizantina in sa *pars occidentis* furiat abarrada scéti in Calàbria e in Salentu. In prus totu su Mediterràneu non furiat prus seguru po nexi de is flotas arabbas. Oramai a sa **Sardìnnia, a sola** e isulada, tocàt a pigai in manus su benidori suu. In s'**864**, in una lìtera de papa Nigola I, funt arremonaus po sa primu borta is *Iudices*.

